

גיליון מס' 23

מסכת שבת דפים צ"ג-צ"ט

ט"ו-כ"א סיון, שבוע פרשת שלח, תש"פ

חליבה בשבת

(שבת צה ע"א)

חליבה בשבת - מחד יש צער גדול לבהמה וחייבים לחלוב אותה, מאידך זו מלאכה שאסורה מהתורה או מדרבנן. בדרך כלל "גוי של שבת" חלב את הפרות בשבת. כשהחלו לשוב לארץ וקמו רפתות גדולות, שב הדיון אודות חליבה בשבת. הארכנו בהתמודדות של רבנים באותם ימים עם השאלה, ובדרכי ההתמודדות כיום.

א. האיסור לחלוב בשבת

שבת צה ע"א

תנו רבנן: החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרת, המכבד, והמרבץ, והרודה חלות דבש, שגג בשבת - חייב חטאת, הזיד ביום טוב - לוקה ארבעים, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אחד זה ואחד זה אינו אלא משום שבות.

רב נחמן בר גוריא איקלע לנהרדעא, בעו מיניה: חולב משום מאי מיחייב? אמר להו: משום חולב.

מחבץ משום מאי מיחייב? - אמר להו: משום מחבץ.

מגבן משום מאי חייב? - אמר להו: משום מגבן.

אמרו ליה: רבך קטיל קני באגמא הוה.

אתא שאיל בי מדרשא, אמרו ליה: חולב חייב משום מפרק, מחבץ חייב משום בורר, מגבן חייב משום בונה.

רש"י

מפרק - כמו מפרק משאוי, שפורק אוכל ממקום שנתכסה בו, והוי תולדת דש. ואית דאמרי תולדה דקוצר - ולא היא. דלאו מחובר הוא, אלא פקיד ועקיר, וקאי בעטיני הדד כתבואה בקשיה. ולשון מפרק נמי לא שייך למימר, אלא לשון תולש.

- מדוע חולב הוא תולדה של מלאכת דש?
- מדוע יש מקום לומר שאיסור חולב הוא משום קוצר?
- מדוע רש"י שלל את הפירוש שאסור לחלוב משום קוצר - מבחינת האופי של המלאכה, ומבחינה לשונית?

כתובות ס ע"א

תניא, רבי מרינוס אומר: גונח יונק חלב בשבת. מאי טעמא? יונק - מפרק כלאחר יד, ובמקום צערא לא גזרו רבנן. אמר רב יוסף: הלכה כרבי מרינוס.

רש"י

מפרק - הנותק דבר ממקום שגדל בו ולא מן המחובר אלא מן התלוש ותולדה דדש הוא שמפרק תבואה מקשיה (שבת דף עג:).

רש"י סובר שחולב זהו מפרק שהוא תולדה של דש. רש"י במסכת שבת הזכיר את האפשרות שחולב חייב משום קוצר, ומקורו בתלמוד ירושלמי.

ירושלמי שבת ז, ב

החולב והרודה חלות דבש חייב משום קוצר.

- מדוע חולב הוא קוצר? מה הדמיון בין פעולת החליבה לבין קוצר?

תוספות שבת עג ע"ב

מפרק - פירש"י דהוה תולדה דדש. וקשה לר"ת דבשיליה המצניע (לקמן צה.) אמר דחולב חייב משום מפרק ואי הוה תולדה דדש הא אמר לקמן [עה ע"א] גבי הפוצע חלזון דלרבנן אין דישה אלא בגידולי קרקע?

...ונראה לר"ת דמפרק חייב משום ממחק דכשחולב ממחק את הדד ומחליקו. ואין נראה לר"י דבפרק חבית (לקמן קמד:) אמרינן חולב אדם לתוך הקדרה אבל לא לתוך הקערה, ולר"ת מה לי לתוך הקדרה מה לי לתוך הקערה? ולפירוש הקונטרס אתי שפיר דמעיקרא כשהיה בדדין חשיב אוכל וכשחולב לתוך הקדרה (דהשתא) נמי הוי אוכל ולא דמי לדש שנשתנה.

- הסבר את קושיית ר"ת על רש"י.
- מדוע לפי ר"ת אסור לחלוב חלב בשבת?
- מדוע ר"י שלל את דברי ר"ת, ומדוע מה שר"י הקשה על ר"ת לא קשה על פירוש רש"י.

רשב"א כתובות ס ע"א

ור"ת ז"ל פירש מפרק בדבר שאינו מגדולי קרקע כגון זה הוי תולדה דממחק, וה"ר שלמה ב"ר אברהם ז"ל פי' דמפרק דבעלי חיים הוי תולדה דגוזז שהוא מפרק הצמר מן הבהמה.

רמב"ם הלכות שבת ח, ז

אין דישה אלא בגדולי קרקע, והמפרק הרי הוא תולדת הדש, החולב את הבהמה חייב משום מפרק.

ר' דניאל הבללי שאל רבי אברהם בנו של הרמב"ם, על הסתירה כביכול בין ההלכה שאין דש אלא בגדולי קרקע לבין ההלכה שחולב הוא מפרק שזה תולדה של דש.

ר' אברהם בן הרמב"ם, ברכת אברהם סימן יח (הלכות שבת פרק ח הלכה ז)

זה שהקשיתם בתחלתה מדקימא לן אין דישה אלא בגדולי קרקע? אין ראוי למי שיבין ענין האב ומעינו ותולדתו להקשותה כלל. שהתולדה אף על פי שהיא דומה לאב, אינה לא האב ולא מעין האב. אלא הפרש יש ביניהם. ושואמרת "והמפרק הוא הדש" אינו כן, אלא מפרק תולדה דדש. שאין לומר שהסחיטה לענבים או החליבה לעזים דישה, ולא עלה זה על דעת אדם, אף על פי שהחיוב בהן משום מפרק. והואיל ומפרק תולדה דדש, אין להקשות מדקימא לן אין דישה אלא בגדולי קרקע. הדישה שהוא האב ומעין האב אינה אלא בגדולי קרקע, והמפרק שהוא תולדה דדש ישנו בגדולי קרקע ושלא בגדולי קרקע. תדע דגרסינן בפרק אף על פי [כתובות ס ע"א] "תני ר' מרינוס אומר: גונח יונק חלב בשבת, ואינו חושש. מאי יונק? מפרק כלאחר יד הוא, ובמקום צערא לא גזרו רבנן". הנה בפירוש דמפרק ישנו בבעלי חיים. ועוד לא איירי תנאי ואמוראי בסוחט דג לצירו ובחלות דבש שריסקן אלא בענין מפרק דקא מתני לה גבי סוחט פירות דהיינו מפרק הילכך ליכא לאקשוויי מהאי אסיפא כלל.

- הסבר את ההבדל בין תולדה של דש, לבין תולדה של מפרק שהוא עצמו תולדה של דש.
- הסבר את ההוכחה מהגמ' בכתובות לכך "דמפרק ישנו בבעלי חיים".

הראשונים שהובאו עד עתה סוברים שאיסור חולב הוא מהתורה. אך יש הסוברים שהאיסור הוא דרבנן משום שבות.

ריטב"א כתובות ס ע"א

תניא אמר רבי מרינוס: גונח יונק חלב בשבת. מאי טעמא? מפרק כלאחר יד ובמקום צערא לא גזרו רבנן. עיקר הפירוש משום דהוה ליה שבות דרבנן על ידי שינוי, שאפילו היה חולב בידו ממש אינו אלא שבות דרבנן דמפרק תולדה דדש, וק"ל (שבת ע"ה א') שאין דישה אלא בגידולי קרקע, הלכך כי הוי יונק בפיו הוה ליה שבות ע"י שינוי, ומשום הכי לא גזרו ביה רבנן בחולה שאין בו סכנה, אבל שבות גמור שלא בשינוי לא התירו בחולה שלא התירו בו אלא אמירה לגוי שהוא שבות שאין בו מעשה, שהוא קל משבות שיש בו מעשה.

- באר מדוע הריטב"א סובר שאיסור חולב הוא שבות מדרבנן?

הרב אליעזר וולדינברג, בירר באופן מקיף את שיטות הפוסקים בנוגע לאיסור חליבה בשבת. הוא גם דן מה שיטת השולחן ערוך בענין - האם האיסור מהתורה או מדרבנן.

הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק ב סימן ג פרק ג

לכאורה יש להוכיח ששיטת המחבר בשולחן ערוך היא לפסוק כהסוברים דחליבה בשבת אינו אלא מדרבנן, והוא ממה שפוסק באורח חיים (סימן ש"ה סעי' כ') שמותר לומר לאינו יהודי לחלוב בהמתו בשבת משום צער בלי חיים שהחלב מצערה. ואי סלקא דעתך דסבירא ליה דחולב אסור מדאורייתא איך התיר החליבה ע"י גוי, הא הרי פוסק (בסי' ש"ז סעי' הי) דדבר שאינו מלאכה ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות מותר לישראל לומר לעכו"ם לעשותו בשבת והוא שיהיה שם מקצת חולי או

יהיה צריך לדבר צורך הרבה או מפני מצוה, ומשמע שאבל בדבר שהוא מלאכה ואסור מדאורייתא אין היתר לומר לגוי לעשות בשביל ישראל אפי' דיש בו צורך גדול. ואיך התיר בכאן לומר לעכו"ם לחלוב בהמותיו משום צער הבהמה, ומשמע מזה לכאורה דסבירא ליה לשולחן ערוך דחליבה בשבת הוא מדרבנן.

אכן לאחר העיון נלפע"ד שאין מזה ראייה כלל, דבאמת יש לומר דסבירא ליה להשולחן ערוך דחליבה בשבת אסור מהתורה, ולא דמי בכאן לההיא דסימן ש"ז. די"ל דכאן שאני משום דצער בלי חיים דאורייתא, ואתי דאורייתא ודחי שבות דאמירה לעכו"ם. ואף דגם שם בסי' ש"ז כותב המחבר בסתמא או לדבר מצוה ומשמע אפילו מצוה דאורייתא, בכל זאת נראה לי דיש לחלק בין איסור למצוה. והוא דבשלמא במצוה י"ל שפיר דלא צותה התורה לחזר אחריה לעשותה ולקיימה כי אם בהיתר, והיכי שע"י עשיית וקיום המצוה יבוא לידי איסור דרבנן, לא צותה לעשותה בכי האי גוונא. וכבר הקדימה התורה והזהירה על זה בלאו ד"לא תסור מכל אשר יגידו לך" (דברים יז, יא), ולא נאמרה המצוה בכי האי גוונא, והוא בשב ואל תעשה, ועל ידי השב ואל תעשה אין עושה שום איסור. אבל היכי שע"י שיקיים ולא יעבור האיסור דרבנן יעבור על ידי זה על איסור דאורייתא בפועל, כבכאן שאם לא יעבור על האיסור דרבנן לומר לעכו"ם לחלוב, יעבור על איסור דאורייתא של צער בעלי חיים במה שהבהמה מצטערת, בכי האי גוונא י"ל שפיר דאתי איסור צער בעלי חיים דאורייתא ודחי שבות דאמירה לעכו"ם דרבנן.

(ד) עכ"פ הרי ביארנו דאף אי הוי חליבה מהתורה נמי מותר אמירה לנכרי משום דאתי צער בעלי חיים דאורייתא ודחי אמירה לנכרי דרבנן.

...ומהיסוד והמקור שממנו לקוח דינו של המחבר דמותר לומר לעכו"ם שיחלוב הבהמות בשבת, משם גופא מוכח דחולב אסור מהתורה, ואפילו הכי התירו לומר לעכו"ם. דהנה מקור דינו של המחבר הוא מהרא"ש בשבת פ' מפנין (לד' קכ"ח ע"ב) סי' ג'. והגהות מרדכי בשבת פט"ו לד' קט"ז. (וכמו"ש בב"י). וכן איתא שם ברא"ש: "אמר ר' יהודה אמר רב: בהמה שנפלה לאמת המים מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה ואם עלתה עלתה ואף על גב דקמבטל כלי מהיכנו בטול כלי דרבנן וצער בעלי חיים דאורייתא, ואתי דאורייתא ומבטל דרבנן וכו'". מכאן התיר רבינו מאיר ז"ל לומר לעכו"ם שיחלוב את בהמתו בשבת שהבהמה מצטערת מרוב חלבה שבדדיה, וצער בעלי חיים דאורייתא דחי שבות דאמירה לעכו"ם עכ"ד. ואי נימא דסבירא ליה לרבינו מאיר שכל עצם איסור חליבה הוא מדרבנן, למה ליה למימר הטעם שמותר מפני שאתי צער בעלי חיים דאורייתא ודחי שבות דאמירה לעכו"ם, תיפוק ליה דכל עצם איסור חליבה הוא מדרבנן, והו"ל למימר טעמא משום דאתי צעב"ח דאורייתא ודחי דרבנן דהיינו איסור החליבה, דומיא שאומר גם גבי ביטול כלי מהיכנו: דאתי דאורייתא ודחי דרבנן. שהרי משם כל יסוד דינו זה.

(ט) עכ"פ הוכחנו מדברי רבינו מאיר שממנו מקור דינו של המחבר בשו"ע שסובר שאיסור חליבה הוא מדאורייתא.

• הסבר את הסתירה בין ההנחה שאיסור חולב הוא מהתורה לבין ההיתר לומר לגוי, ואת התשובה לסתירה.

• הסבר את ההוכחה מדברי רבינו מאיר שאיסור חליבה בשבת ע"פ השו"ע הוא מהתורה.

ב. חליבה על אוכל

לבהמה יש צער גדול מאד כשלא חולבים אותה. מה ניתן בכל זאת לעשות?

שבת קמד ע"ב

אמר רב יהודה אמר שמואל: סוחט אדם אשכול של ענבים לתוך הקדרה, אבל לא לתוך הקערה. אמר רב חסדא, מדברי רבינו נלמד: חולב אדם עז לתוך הקדרה, אבל לא לתוך הקערה. אלמא קסבר: משקה הבא לאוכל - אוכל הוא.

רש"י

לתוך הקדרה - של תבשיל לתקנו, דמוכחא מילתא דלאו למשקה בעי ליה, אלא לאוכל, ואין זה דרך פריקתו, והוי כמפריד אוכל מאוכל. אבל לא לתוך הקערה - דזמנין דלמשקה קאי, ואף על גב דבקערה לא שתי איניש - לא מוכחא מילתא, ואיכא איסור.

ראשונים חלקו בשאלה האם ההיתר לחלוב על אוכל הוא רק ביום טוב או גם בשבת.

תוספות שבת קמד ע"ב

חולב אדם עז כו' - נראה לר"ת דהיינו דווקא ביום טוב דחזיא בהמה לאכילה הוי כמו אוכלא דאיפרת [אוכל שנפרד - ביצה ב ע"א], אבל בשבת לא חזיא לשחיטה, כמו דש חשיבא, שהבהמה היא כפסולת וכשחולב הוי כנוטל אוכל מתוך פסולת. וכן משמע בבה"ג דביום טוב איירי. ומיהו סחיטת זיתים וענבים דשרי לעיל לתוך הקדירה היינו אפי' בשבת, כיון דאשכול חזיא לאכילה.

- לפי ר"ת, מדוע ביום טוב מותר לחלוב על אוכל ומדוע בשבת אסור? מדוע מותר לסחוט זיתים וענבים לקדירה בשבת וחלב אסור?

רמב"ם הלכות שבת ח, י

...והחולב לתוך האוכל או היונק בפיו פטור, ואינו חייב עד שיחלוב ח לתוך הכלי.

- הוכח משלשון הרמב"ם שאף הוא סובר שאסור מדרבנן לחלוב לתוך מאכל בשבת.

ראשונים אחרים כמו הרמב"ן, הרשב"א וכן הריטב"א חולקים ולפי דבריהם מותר בשבת לחלוב על אוכל.

רמב"ן שבת קמד ע"ב

יש לי לפרש ולומר דגבי חולב לקדירה דאפי' בשבת שרי דלא דמי לדישה, כל זמן שהוא בא לאוכל לפי שהוא מפרר אוכל מאוכל שהעז עצמו אוכל הוא. ואף על פי שהיא אסורה לישחט בשבת? אין איסור זה מוציאתה מתורת אוכל לעשותה פסולת אוכלין, דהא חזיא לגוים ולחולה וחזיא למחר. אטו בשר חי בשבת אין תורת אוכל עליו מפני שהוא חסר בישולי הלכך אין כאן משום מלאכת דישה.

- מדוע לפי הרמב"ן חולב לתוך קדירה אין בזה איסור דש.
- הסבר את תשובת הרמב"ן לטענת ר"ת שאסור לשחוט את הבהמה בשבת.

הלכה למעשה

את האפשרות לחלוב על קדירה פסק השולחן ערוך רק בהלכות יום טוב.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות יום טוב סימן תקה סעיף א

בהמה שהיא עומדת לאכילה ורוצה לחלוב אותה לאכול החלב, אם לקדירה שאין בה אוכלין, אסור. ואם יש בה אוכלין, מותר, וכגון שבא החלב לתקנו, או שיש בה פרורין והחלב נבלע בהם; אבל החולב כל צאנו לא הותר מפני פרוסה שנותן בכלי.

הגה: ואינו יהודי החולב בהמה ביום טוב, וישראל רואהו, יש להקל (רשב"א בתשובה) אך נהגו בו איסור, ואין לשנות. מיהו ביום טוב של גליות מותר ביום טוב שני (הגהות אשרי ריש ביצה); ואם מותר לומר לאינו יהודי לחלוב בהמתו בשבת, ע"ל סימן ש"ה סעיף כ'.

בהלכות שבת פסק כך:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שה סעיף כ

מותר לומר לאינו יהודי לחלוב בהמתו בשבת משום צער בעלי חיים שהחלב מצערה, והחלב אסור בו ביום. (עג) וי"א שצריך לקנותו מן האיני יהודי בדבר מועט, שלא יהא נראה כחולב לצורך ישראל.

משנה ברורה סימן שה ס"ק עג

(עג) וי"א שצריך וכו' – סבירא ליה דאמירה לחלוב לא הותר כלל כי אם כשהאינו יהודי חולב לצורך עצמו והישראל קונה אחר השבת ממנו בדבר מועט. והעולם נוהגין כסברא הראשונה דמשום צער בעלי חיים שרי אמירה לאיהו יהודי לחלוב בין לאינו יהודי מן השוק ובין להשפחות שנשכרות לכל השנה למלאכתו ואין למחות בידם. ומ"מ טוב שיחלוב האיני יהודי לתוך אוכל דהוי ליה שבות דשבות.

חליבה בשבת מאז תחילת השיבה לציון עד ימינו

גויים מול "עבודה עברית"

כאמור, הדרך המקובלת לחלוב בשבת היתה באמצעות גוי. אך לפני מאז שהתחילו העליות חזרה לארץ, החלוצים שעלו לארץ ישראל, דגלו בעבודה עברית, ולא העסיקו גויים גם לא ביום חול. מה גם שלא היה קל למצוא גויים שישכימו לעבוד אצל יהודים, בשל המתח והאיבה שבין יהודים וערבים. לא היה אז גם שום אמצעי טכנולוגי באמצעותו אפשר לחלוב בשבת. אלו הגיעו לעולם רק לאחר מספר שנים. בנוסף החלו להקים רפתות גדולות, ואיבוד החלב שנחלב בשבת היה הפסד כלכלי גדול, והיה עלול למוטט את האחיזה ההתיישבותית בארץ ישראל.

הרבנים הראשיים לדורותיהם התמודדו בשאלה זו. להלן מדברי הראי"ה קוק, והרב יעקב מאיר – הרבנים הראשיים לארץ ישראל הראשונים, והרב בן ציון מאיר עוזיאל, שהיה אז הרב הראשי לתל אביב. לראי"ה קוק הגיעה שמועה, שבחוה החקלאית במקוה ישראל חולבים פרות בשבת, וכן עושים פעולות אחרות שאסור לעשות בשבת. במכתב מתאריך כ"א סיון תר"פ (1920) הוא כתב להנהלת החווה את המכתב הבא (אגרות הראיה חלק ד, אגרת קלא (מהד' בית הרב, תשע"ח)):

הנני מוצא לי חובה קדושה להעיר את לבבכם, על דבר אשר הקשיבה אזני, ביחש להנהגה שבחוה היקרה שלכם עם קדושת יום שבת קודש.

סופר לי, את אשר לא אאמין, כי צעירינו העובדים אצלכם מחללים הם את השבת בעבודות אסורות, כמו חליבת הבהמות, והשקאת הצמחים.

אלופי היקרים, הייתכן דבר זה להיות?? הננו הולכים ונגשים אל גאולתנו ואל פדות נפשנו. קומתנו הישראלית הולכת היא ומזדקפת, רואים אנו בעינינו כי פקד ה' את עמו, וחזיונות תקותינו אשר בדבר ה' הולכים ומתגשמים, ובשעה גדולה כזו הנהיה אנחנו עכשו נזורים אחר [הולכים אחורה], מאחר מקור חיינו, ונחלל את היום הקדוש שהוא הוד קדשינו ותפארתנו. אינני מקבל לאמת את השמועה הזאת, אבל אם אם ימצאו איזה צעירים יחידים שהם שוגים בזה, הנני מבקש את מעלת ההנהלה שתאחז ידה בכחל ובעוז לשמור את קדושת השבת.

הנהלת מקוה ישראל ענו לרב קוק, ולטענתם הם חייבים לעשות מלאכות אלו בשבת מפני שהם נגד בשימוש ב"גוי של שבת". הם בעד עבודה עברית. הראי"ה קוק השיב להם ב"ג תמוז תר"פ (אגרות הראיה חלק ד, אגרת קלט (מהד' בית הרב, תשע"ח)) שיש ערך רב גם בשיתוף הגויים שחיים בקרבנו "שלא חדלה תורתנו הקדושה מלהזכירו בתור אחד מהנספחים לחיינו החברתיים. ...מה שנכנס בכלל היתר מלאכה ע"י גוי בפרטים ידועים הוא דבר שאנו צריכים להכניס בחשבון של המשק החקלאי שלנו".

כמה שנים אחר כך, בחודש תמוז תרפ"ו (1926), פרצה מחלה בבהמות, והממשלה הבריטית אסרה כניסה של חקלאיים ערבים ליישובים יהודים. הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, שהיה אז הרב של תל אביב, השיב תשובה בענין חליבה בשבת. כך הוא הציג את הבעיה (שו"ת משפטי עוזיאל כרך א, או"ח סימן י):

שאלה: לרגל דבר הבהמות שפרצה בארצנו בשנה זו, ובהיות שמחלה זו היא מחלה מתדבקת ממקום למקום על ידי כניסתם של בני אדם מכפרים שנפוצה בהם מחלה זו למושב אחר, אסרה הממשלה [הבריטית] כניסתם של תושבי הכפרים הערביים שבהם נגעה מחלה זו למושבות ישראל, ולכן נטלה האפשרות לחלוב הבהמות בשבת על ידי אינו יהודי, ואם נשאר הפרות טעונות חלב עד מוצאי שבת עלולות להסתכן ולהפסיק את חלבן, ועל ידי כך יהרס לגמרי משק החלב שבמושבות ישראל שהוא מקור פרנסה למאות בעלי משק חלב ופועליהם המרובים. ולכן נפשנו בשאלתנו למצוא דרך היתר לחלוב הפרות בשבת, עד אשר יהיה אפשר לחלוב שוב על ידי לא יהודי על מנת להשתמש בו אחר השבת, או אם מותר לחלוב על מנת להשליכה לאיבוד.

הרב עוזיאל עסק בהרחבה ובהעמקה רבה בסוגיות הגמרא הקשורות לאיסור חליבה בשבת וחיפש דרכים להקל בענין. ולאחר זאת:

והיות וענף החלב בארצנו הוא אחד מיסודות המשק הישובי, שמאות ואולי גם אלפים משפחות מתפרנסות או שמשלימות פרנסתן ממנו, והיות ומניעת החליבה בשבת תביא צער רב לבהמות שגורם הפסקת החלב ולפעמים קרובות גם מיתתן של הפרות החולבות, שנמשך מזה הריסת משפחות שלמות שמקור פרנסתן היחידי הוא משק החלב, והריסת נקודות ישוביות שאחד מתנאי קיומן הוא משק החלב, והואיל והשלכת החלב לאיבוד או החליבה לתוך אוכל אינן מתירות החליבה, ואין לנו אפוא אלא התיר חליבה על ידי גוי שגם בזה יש לפקפק מאד אם נפסוק להלכה שהחליבה בשבת אסורה מדאורייתא, והואיל ולא תמיד ולא לכל אדם נמצאים חולבים לא יהודים ברשותו, מכל טעמים אלו מצדד אני להיתר על יסוד מאמר רז"ל: "כדאי ר' שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק".

לפיו, ההיתר הוא בארבעה תנאים: "שהחליבה תעשה על ידי כלי ולא בידים וזאת לשם שינוי, שתיעשה בצינעה, רק כשלא יהיה אפשר לעשות ע"י גוי, ולחלוב לאט". הרב עוזיאל כתב שדבריו הם מחודשים "כל זה אני אומר לא להלכה ולא למעשה אלא הצעה למשא ומתן לברורה ולבונה של הלכה זו עד אשר יסכימו עמי רבותינו הגאונים שבארצנו".

לאחר כשנתיים הגיב הרא"ה קוק לרב עוזיאל על פסיקתו בענין (שו"ת אורח משפט אורח חיים סימן סד):

ב"ה עיר הקדש ירושלים תובב"א ט' אלול תרפ"ו.

לכ' ידידי הרב הגאון מוהר"ב חי עוזיאל שליט"א ראש רבני מחוז יפו ת"א ת"ו. שלו' וברכה. הגיעני קונטרסו היקר, וראיתי התאמצותו הנאמנה לטובת אחינו בעלי המחלבות. אבל אחרי כל זה קשה מאד לבנות יסוד להיתר, בדבר המוחזק ועומד על פי דברי רוב הראשונים שיש בזה איסור סקילה.

מכאן ואילך הרא"ה קוק דן ופלפל עם הרב עוזיאל בדברי הגמרא והפוסקים בענין, ולבסוף כתב:

אין בזה שום נטיה [שום ספק], שהוא איסור תורה ממש ויש בזה סקילה וחטאת, יהיה מאיזה טעם שיהיה. אם מטעם ממחק כדברי רבנו תם, או מטעם קוצר, או מטעם מפרק, אם שנאמר שבעלי חיים לגבי שבת הוי בכלל גידולי קרקע... או איזה טעם אחר שהוא, אי אפשר לנו להקל ראש בדבר ולהתיר איסור תורה לרובא דרבוותא, ע"י ישראל בשבת. ודי לנו אם נעלים עין מאלה שהם מקילין לחלוב ע"ג קרקע, וגם זה אין ראוי שתצא הוראה מפורשת משום תלמיד חכם מוחזק בהוראה, אבל חלילה וחלילה להרחיב עוד את ההיתר. ואקוה בע"ה שאם נעמוד כולנו באגודה אחת לחזק את ידי החרדים על קדושת שבת קדש ימצאו גם כעת נכרים שיוכלו לחלוב ויכנסו ברשיון הממשלה למושבות וגזירה עבידא דבטלה [והגזרה בודאי תתבטל] .. וקל וחומר דבר המוכרע שהוא איסור תורה ונפיק מיניה חורבא [ויהיה מזה חורבן גדול] ופרצה גדולה בזילותא דחילול שבת קודש, ודאי לא תצא הוראה כזאת מחכמי ישראל למעשה.

והנני בזה ידידו עוז, דורש שלום תורתו, באהבה רבה. הק' אברהם יצחק ה"ק.

לרא"ה קוק היה אכפת מאד מחיזוק החקלאות היהודית בארץ, וכידוע הוא הוביל ביד רמה את היתר המכירה בשנת שציטה. אך בענין חליבה בשבת, הוא נאבק על כך שהדרך היחידה היא רק באמצעות חליבה ע"י גוי. הוא שלל את האפשרות שיהודי יחלוב והחלב ייגר על גבי אוכל, או שיחלבו ביד שמאל ועוד היתרים מסוג זה. כך כתב כמה שנים אחר כך במכתב ב"א ניסן תרפ"ט. (שו"ת אורח משפט אורח חיים סימן סד):

לאשר בקש ממני כבוד תורתו להודיע את דעתי בדבר הפרצה שנתהוהה בעוונותינו הרבים אצל אחדים לחלוב את הפרות בשבת קודש. ויש שמצאו להם היתרים דחויים שאין להם יסוד בהלכה, למעשה, נגד ההוראה המקובלת בישראל מאז, שהחולב הוא מחלל שבת במלאכה דאורייתא, שחייבים עליה חטאת בשוגג, וכתר וסקילה במזיד. ולבד מה שהאיסור הוא חמור ונורא מצד עצמו, הוא מביא עמו עוד חילולי שבת גדולים ונוראים, ה' ישמרנו. ואם היו אלה אשר צדדו להקל רואים את התקלות הגדולות, שיוצאות מדרכי היתר כאלה בודאי שהם בעצמם היו צווחים ככרוכיא ומוחים בכל עז נגד הפרצה הגדולה הזאת. ואיני רוצה להכנס כאן, בפרטי הדברים, בפלפולים, בנוגע להיתרים המביאים לידי גיחוך, שאינם כי אם סמיות עינים כמו לחלוב על גבי אוכלים, שגם מי שישתמש בהיתר זה יתן איזה גרגרים של אוכל ועל סמך זה יחלוב מחלבה שלמה. וכן בדבר החליבה ביד שמאל, לבד מה שאין מקור כלל

במלאכות, חוץ מכתובה, לחלק בין ימין לשמאל, הוא דבר שאינו במציאות המעשה כלל, כי החולבים משתמשים תמיד בשתי ידיים, ואך חוכא ואטלולא הוא לומר להם שיחלבו בשמאל. ואף על פי שאלה שנסו לגלות דעתם בעניני ההיתרים הללו הם תלמידי חכמים גדולים, שהנני מכבדם ומוקירם, אבל חלילה לעבור בשתיקה על דברים שהם מביאים תקלה, והפקרות בקדושת שמירת שבת קדש.

ותחזקנה ידי כבוד תורתו במחאתו נגד תקלה זו. וב"ה כל האיכרים היראים והשלמים אינם חשים לדברי הקולות, ומתנהגים ככל המבואר בדברי רבותינו הקדמונים מאז לחלוב ע"י נכרים, או ע"י ההנקה של הולדות, ותודה לאל אין פרץ ואין צוחה אצלם, ומעשי ידיהם עולה לברכה בארץ, ומהם יראו וכן יעשו כל אחינו בני ישראל העוסקים בעניני מחלבות, ותבא עליהם ברכת טוב.

במכתב אחר, בתאריך כ"ח אייר תרצ"א, כתב הרא"ה קוק שלא יתכן יישוב יהודי שאין בו גוי של שבת (אורח משפט שם):

החליבה בשבת קודש ע"י ישראל הוא איסור גמור וחילול שבת נורא, וח"ו להורות בזה צד קולא, ואין שום דרך כי אם לחלוב בשבת ע"י נכרי, כמו שעשו אבותינו מעולם, ובכלל אי אפשר לישוב יהודי שלא ימצאו בתוכם גם כן נכרים אחדים, לפי ההכרח של איזה דברים המותרים להעשות בשבת ויום טוב דוקא ע"י נכרים, וחוקי תורתנו הקדושה הם בודאי יותר חזקים באין ערוך מכל מנהגי בדאות שבדאו להם אנשים, והם חיינו ואורך ימינו ויסוד תחייתנו על אדמת הקודש.

"מנהגי בדאות שבדאו להם אנשים", כונתו לעקרון של עבודה עברית, שלפי הדוגלים בה אין להעסיק גוים כלל, אף לא בשבת. לפיו, הימצאות "גוי של שבת" בכל יישוב יהודי, הוא דבר הכרחי. הראשון לציון, הרב יעקב מאיר, קבל את תשובתו של הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, כשתשובתו פורסמה במהדורה הראשונה של ספרו משפטי עוזיאל. במכתב בתאריך ט"ז בשבט תרצ"ה [כחצי שנה לפני פטירת הרא"ה קוק] הוא כתב (המכתב מופיע בפתח ספרו של הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, פסקי עוזיאל בשאלות הזמן):

והנה אני בעניי אומר: בעיקר הדין אנכי מסכים אתו להתיר ויפה דן יפה הורה, אך מיראת השבת אוסיף עוד טעמי דהתירא... תכליתו [של פעולת החליבה] להציל הבהמה מצערה. ואם היה אפשרות להצילה בדרך אחרת, לא ע"י חליבה, היה עושה, אלא שאין דרך אחרת כי אם ע"י חליבה. פשיטא שנקרא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ובזה ארוח לן דבידינו עוד טעם אחד להתיר.

¹ כבר אז וגם אחר כל היו רבנים תלמידי חכמים גדולים שהתירו ליהודי לחלוב באופנים שונים: חליבה על קרקע (חזון איש); חליבה על אוכל (הרב שאול ישראל); חליבה על צבע ובלבד שהחלב ישמש לייצור גבינה (הרב צבי פסח פרנק), ועוד. ראה: הרב זאב וייטמן, "חלב שנחלב בשבת באיסור", משואה ליצחק, חלק ב', עמ' ***

עובדים זרים, וכן פיתוחים טכנולוגיים - מכוני חליבה, גרמא, רובוט

הרצון לשמור שבת כהלכתה במשק הרפתות, הוביל כבר לפני עשרות שנים, לפיתוח טכנולוגיות של חליבה אוטומאטית גם בימות החול. הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, שהיה הרב הראשי לאחר הרא"ה קוק, ביחד עם הרב אברהם ישעיהו קרלין, אישרו מבחינה הלכתית את מכונת החליבה בשבת הראשונה שפעלה ע"פ העיקרון של גרמא. מכונת חליבה הראשונה הופעלה בשבת ברפת של קיבוץ חפץ חיים. במשך השנים השתכללה המכונה והתפתחו מכוני חליבה שניתן באמצעותו לחלוב כמה פרות ביחד בשבת. פיתוח נוסף הוא רובוט חליבה. הפרה מגיעה בעצמה למקום החליבה, והרובוט מזהה את הפרה ומתאים עצמו אליה באוטמציה מוחלטת, ללא מגע יד אדם כלל.

יחד עם זאת במקומות רבים חזרו למה שהיה מקובל בעבר - חליבה בשבת ע"י גויים מתושבי מהארץ, וע"י עובדים זרים הבאים מחוץ לארץ. הם אלו שחולבים כל ימות השבוע וגם בשבת. ניתן לומר שדבריו של הרא"ה קוק, בהקשר זה, שלא עולה על הדעת קיום משק חקלאי ללא "גוי של שבת" מתקיימים במלואם.

לפי הפרסומים של מועצת החלב, יש כיום במדינת ישראל כ-120 אלף פרות, ותנובתם גבוהה מאד בהשוואה למקומות אחרים בעולם. רוב מוצרי החלב במדינת ישראל עומדים בכללי הכשרות. ע"פ ההלכה מותר לשתות ביום חול חלב שנחלב בשבת באופן אסור, אך כיום, מי שמעוניין יכול לרכוש בשווקים חלב ומוצרי חלב "מהדרין", שמשמעותו היא שהחלב לא נחלב בשבת.

ההצעות השונות לשמור שבת כהלכתה, שלא לגרום ח"ו צער בעלי חיים, הרצון לחזק את ההתיישבות היהודית בארץ, הספקת חלב ומוצריו בכשרות טובה ומהודרת לכל בית ישראל, מלמדים על מורכבות ועל מגוון רחב של התמודדויות עד למציאת דרכים שמאפשרים את הדבר, ומהווים שותפות בפיתוח משק החי והחקלאות בארץ, יחד עם שפע וברכה גדולה בתוצרת החלב במדינת ישראל.

"והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר ושתי צאן. והיה מרב עשות חלב יאכל חמאה

כי חמאה ודבש יאכל כל הנותר בקרב הארץ" (ישעיהו ז, כא-כב)